

34. Edebiyata yansımalarıyla Ermeni Diasporasının kültürel kimliği

Doğanay ERYILMAZ¹

Hülya ERASLAN²

APA: Eryılmaz, D. & Eraslan, H. (2022). Edebiyata yansımalarıyla Ermeni Diasporasının kültürel kimliği. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (29), 568-581. DOI: 10.29000/rumelide.1164184.

Öz

Bu çalışmanın amacı Ermeni Diasporasının edebî üretimleri üzerinden kültürel kimliklerinin nasıl aktarıldığını ortaya koymaktır. Antik dönemlerden bu yana kullanılagelen kavramlardan olan “diaspora” terimi, başlangıçta asıl Grek yerleşiminin dışında kalan bölgelerde yaşayanları ifade etmek için kullanılırken, zamanla anlam genişlemesine uğramıştır. Bu nedenle, çalışmamızda öncelikle kavram olarak “diaspora”nın geçmişte ve günümüzde ifade ettiği anlamlara kısaca değinilecektir. Bir diasporanın oluşması için gerekli koşulları hazırlayan etkenler, temel olarak göçle başlayan süreçlerde ortaya çıkan anavatan algısı ve kimlik sorunudur. Bu etkenler birbirine sıkı sıkıya bağlıdır ve bu ilişkinin sonucu olarak ortaya çıkan diaspora kimliği farklı kültürel pratiklerin oluşmasına neden olur. Bu kültürel pratiklerden biri de edebiyattır. Diaspora edebiyatının herhangi bir yerel edebiyattan farklı olduğu kesindir. Dolayısıyla diaspora oluşumunda etkili olan etkenlere değinmeden diasporaların edebî faaliyetlerini anlamak mümkün olmayacaktır. Bu nedenle makalede, diasporik yapılarda edebiyatın nasıl oluştuğuna değinilecek, daha sonra Ermeni Diaspora edebiyatının kültürel kimliği konusu irdelenecektir. Çalışmamızda, Ermeni nüfusunun etkin bir şekilde faaliyet gösterdiği Amerika Birleşik Devletleri’nden William Saroyan’ın öyküleri, yine Ermeni diasporasının etkin olduğu Fransa’dan Şahan Şahnur’un ilk romanı *Şarkısız Ricat* ve farklı bir diasporik yapı olan İran Ermenilerinden Zoya Pirzad’ın *Işıkları Ben Söndürürüm* adlı eseri incelenecektir. Bu eserlerin diaspora kültürel yaşantısını doğrudan yansıtması söz konusu olduğu için, çalışmamızda edebiyat sosyolojisi kuram ve yöntemlerinden yararlanılacaktır. Ayrıca, İran Ermenilerinin yapısı ve tarihsel arka planındaki farklılıklardan dolayı diğer diasporik unsurlardan ayrıldığı noktalar göz önünde bulundurularak karşılaştırmalı edebiyat bilimi kuram ve yöntemlerine de başvurulacaktır.

Anahtar kelimeler: Ermeni Diasporası, edebiyatın kimliği, edebiyat sosyolojisi, diaspora edebiyatı, kültürel kimlik

The cultural identity of the Armenian diaspora with its reflections in literature

Abstract

The aim of this study is to reveal how the cultural identities of the Armenian Diaspora are conveyed through their literary productions. The word “diaspora”, which is one of the concepts that has been used since ancient times, was initially used to express those living in areas outside the original Greek settlement, but over time, its meaning has expanded. For this reason, in our study, first of all, the

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Ermeni Dili ve Kültürü ABD (Ankara, Türkiye), deryilmaz@ankara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5278-7552 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 21.06.2022-kabul tarihi: 20.08.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1164184]

² Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Ermeni Dili ve Kültürü ABD (Ankara, Türkiye), heraslan@ankara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9938-968X

meanings of “diaspora” as a concept in the past and today will be briefly mentioned. The necessary elements for the formation of a diaspora are basically immigration, perception of homeland and identity problem. These elements are closely interconnected and the resulting diaspora identity causes the formation of different cultural practices. One of these cultural practices is literature. It is certain that Diaspora literature is different from any local literature. Therefore, it will not be possible to understand the literary activities of diasporas without mentioning the factors that are effective in the formation of diaspora. For this reason, in this article, it will be mentioned how diasporic structures are formed, and then it will be examined how diasporic literature is formed. In our study, our sample will be selected from the works of Armenian literature written by diaspora writers. In this context, the stories of William Saroyan from the United States, the first novel of Shahan Shahnour from France, *Retreat without Song*, and the work of Zoya Pirzad, a woman writer from Iran, *I Will Turn off the Lights* will be examined. Since these works directly reflect the diaspora cultural life, the theories and methods of sociology of literature will be used in our study. In addition, considering that Iranian Armenians are different from other diasporic elements due to the differences in their structure and historical background, comparative literature science theories and methods will be applied, as the studied works will be compared with each other.

Keywords: Armenian diaspora, identity of literature, sociology of literature, diaspora literature, cultural identity

Giriş

Çalışmamız, diasporalarda edebî üretimlerin başlangıcından itibaren gösterdiği gelişim sürecini irdeleyerek edebiyata yansımaları bağlamında Ermeni diasporasının kültürel kimliğinin nasıl yansıtıldığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Diaspora edebiyatları, diasporaların yapısından kaynaklanan bir şekilde, ait oldukları etnik grubun edebiyatından da yerleştikleri ülkenin edebiyatından da farklı bir kimlik taşımaktadırlar. Türkiye’de, akademik çalışmalara baktığımızda, diasporaların yapısı, siyasi ve sosyal özellikleri gibi pek çok konuda araştırma yapılmış olmasına rağmen, diaspora edebiyatlarının özellikleri üzerinde durulmadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, diasporaya ait edebiyat eserlerinin incelenmesi sırasında pek çok diasporik özelliğin göz ardı edildiği de dikkat çekmektedir. Bu nedenle, makalemizin diaspora edebiyatı incelemeleri konusunda bir başlangıç niteliği taşıyacağı düşünülmektedir.

Makalemizde incelenecek eserler, Ermeni Diaspora edebiyatına mensup farklı ülkelerde yaşayan yazarlardan oluşmaktadır. Edebiyat sosyolojisi ve karşılaştırmalı edebiyat bilimi kuram ve yöntemlerinden yararlanarak inceleyeceğimiz bu eserlere, diasporaların kültürel kimliğinin, kaygılarının ve yapısal özelliklerinin yansıtıldığı da gözlemlenebilecektir.

Diaspora kavramı

Türk Dil Kurumu “diaspora” kelimesini “Herhangi bir ulusun veya inanç mensuplarının ana yurtları dışında azınlık olarak yaşadıkları yer”, “Herhangi bir ulusun yurdundan ayrılmış kolu, kopuntu” olarak tanımlar (<https://sozluk.gov.tr/>). Etimolojik olarak incelersek “dia” (bir süreç ifade eden önek) ve “spor” (saçılmak, tohum saçmak) sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş Yunanca bir kelimedir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=Diaspora>).

Bu noktada, asıl konumuza geçmeden önce Antik Yunanda bu sözcüğün neyi ifade ettiğine de kısaca değinmekte fayda görüyoruz.

Sözcüğün kullanımına ilk olarak MÖ 5. yüzyıl civarında rastlanıyor. Sözcük, Küçük Asya ve Akdeniz'deki Grek yerleşimlerini tanımlamak için kullanılıyor (Dufoix, 2011, s. 17). Dolayısıyla asıl Grek yerleşiminin dışında kalan bölgelerde yaşayanları ifade ediyor. Bu dönemde Grekler, ekonomik, sosyal ve askerî nedenlerle buldukları yerlerden göç ederek farklı bölgelerde koloniler kurmuşlardır. O çağlarda fazla toprağa sahip olmak bir devlet için güç göstergesi olduğundan, Antik Yunanda diaspora kavramının olumlu algılandığı çıkarımını yapmaya zemin hazırlıyor.

Diaspora kelimesinin kullanımı 20. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmıştır. Bu yaygınlaşmada, diaspora kelimesinin artık yalnızca Grek diasporasını değil, öncelikli olarak Yahudilerin, ardından da başka toplulukların durumlarını tanımlamak için kullanılmaya başlaması etkili olmuştur. Bu topluluklar arasında, incelememize konu olan Ermeni Diasporası da bulunmaktadır. Ancak Ermeni Diasporasının yapısına bakmadan önce günümüzde diaspora anlayışından bahsetmemiz gerekiyor.

Günümüzde diaspora ile ilgili çalışan araştırmacıların benimsediği farklı yaklaşımlar vardır. Diaspora çalışmaları konusunda literatürde en geçerli kabul edilen isimler Robin Cohen, William Safran ve James Clifford'dur.

Safran'a göre diasporayı oluşturan koşulları; yaşanan bölgeden iki ya da daha fazla coğrafi alana yayılmış olmak; anavatanla ilgili ortak bir tarih ve bakış açısına sahip olmak; yaşadıkları bölgeyi tamamen benimsememek ve buna bağlı olarak kendini toplumdan izole edilmiş hissetmek; anavatanına geri dönme düşüncesi taşımak; anavatanla bağları sürdürmek ve onu geliştirmek için çaba harcamak şeklinde belirlenmiştir (Safran, Spring 1991).

Cohen de konuya benzer şekilde yaklaşmış, ancak diasporanın oluşumunu sağlayan koşulları detaylandırarak kavramın kapsamını genişletmiştir. Cohen'in yaptığı tanım temelinde bir topluluğa diaspora denebilmesi için aranması gerekenler şöyle özetlenebilir: Travmatik bir şekilde ya da ekonomik zorluklar, kolonyal istekler gibi nedenlerle anavatanlarından ayrılarak en az iki bölgeye yayılmak; anavatanlarındaki yaşantının ve tarihsel sürecin de dâhil olduğu ortak bir toplumsal hafızaya sahip olmak; idealize edilmiş eski bir yurda sahip olmak; geri dönüş isteği; güçlü bir etnik bilincin sürdürülmesi; yaşanan ülkeye kendini kabul ettirmeye çabalamak; diğer bölgelerde yaşayan ırkdaşlarla dayanışma içinde olmak ve yaşadıkları ülkeye katkı sunmak (Cohen, 1996, s. 515). Özellikle, farklı bölgelerde yaşayan ırkdaşları ile dayanışma içinde olma maddesini teknolojik gelişmelerin hızla sınırları aştığı günümüzde diaspora anlayışının gelişimini göstermesi bakımından önemli buluyoruz.

Amerikalı tarihçi James Clifford, Türklerin, Mağribîlerin, Ermenilerin, Filistinlilerin, Kübalıların, Yunanlıların, belki Çinlilerin ve geçmişte de Polonyalıların diasporaya sahip olduklarını tanım gereği kabul eden, ama ideal diaspora tipinin Yahudi Diasporası olduğunu belirten Safran'ın görüşlerini irdelemiş ve bu konuda tereddüt etmemek gerektiğini, belirtilen toplulukların da diasporaları olduğunu söylemiştir. Zira ona göre, çalışmak için ya da siyasi nedenlerle buldukları yeri terk etmek zorunda kalan kişiler de diaspora oluşturabilir (Clifford, Aug., 1994, s. 305).

Yukarıda sunulan bilgiler, yeni yaşanmışlıklarla birlikte diaspora kavramının kapsamı içine giren yeni topluluklar olmuş ve bir anlam genişlemesi söz konusu olmuştur, ayrıca bu genişlemenin statik olmadığı çıkarımını yapmak için yeterince güçlü bir dayanaktır. Bununla birlikte, insanların yaşamlarında meydana gelen olumlu-olumsuz tüm kökten değişimler, diasporik yapıların değişimine ve buna bağlı olarak kavramın da farklı bir şekil almasına neden olacaktır. Yakın dönemlerde, 1990'lı yıllardan itibaren diaspora anlayışı yine büyük ölçüde değişmiştir. Bu değişim, 1980'li yıllarda yaşanan yoğun

göçlerin yarattığı etki ve daha sonra teknolojinin ilerlemesi ve küreselleşme ile ilişkilendirilerek açıklanır. Zira günümüzde, teknolojik gelişmeler sayesinde, dünyanın neresine göç edilirse edilsin, kişiler anavatanından kopuşu önceki dönemlerdeki kadar travmatik bir durum olarak hissetmemektedirler. İnsanlar yeni dönemde, anavatanlarında edindikleri ulus kimliğinden sıyrılarak çoklu kimliğe geçiş yapmışlardır. Böyle bir ortamda asimilasyon riski ya da adaptasyon sorunu büyük ölçüde ortadan kalkmakta, tercih meselesine dönüşmektedir.

Diaspora oluşumunda gerekli temel etkenler

Diasporaların oluşması için gerekli temel etkenlere kısaca değinmek, asıl konumuzu açıklamamıza yardımcı olacak öğeler içerdiği için elzemdir. Temel olarak burada bahsedeceğimiz bu etken, göç ve göçle birlikte ortaya çıkan anavatan algısı ve kimlik sorunudur.

Göç, bir diasporanın oluşumu için gerekli olan temel koşuldur. Doğa, her canlının daha iyi yaşam koşullarına ulaşması için göçleri kaçınılmaz kılar. Bazı hayvanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için soğuk kış aylarında daha sıcak yerlere göç etmeleri bunun en belirgin örneklerindedir. İnsanlar için de benzer bir durum söz konusudur. Yerleşik hayata geçmeden önce insanlar, sürekli olarak, daha iyi yaşam şartları bulabilecekleri yerlere göç etmişlerdir. Yerleşik hayata geçiş de yine insanların yaşayabilecekleri olumlu şartların bulunduğu bölgelerde başlamıştır. Yerleşilen bölgede hayat şartlarının değışmesi, salgın hastalıklar, savaşlar, kıtlık gibi pek çok neden insanların ilk yerleştikleri bölgeye bağlı kalmayarak göç etmelerine neden olabilmektedir. Dolayısıyla göçlerin, insanlığın dünya üzerindeki varlığıyla başladığını ve hâlâ da süren bir olgu olduğunu söyleyebiliriz.

Alman coğrafyacı Ravenstein'in, 19. yüzyıl sonlarında ortaya koyduğu göç kanunları, günümüzde de göç sürecini özetleyen geçerli bir çalışma olarak kabul edilmektedir. Ravenstein'a göre göçmenlerin büyük bir çoğunluğunun göçü kısa mesafelidir. Bu türden göçlerde, göç edilen bölgedeki iş imkânlarının yoğunluğu önemlidir. Söz konusu göçlerin kademeli bir şekilde gerçekleştiği de Ravenstein'ın bir başka tespitidir. Bu tespite göre, göç olgusunda boşalan yerler, yakın çevreden gelen diğer göçmenlerce doldurulur. Sanayi bölgelerine yoğun olarak yapılan göçlerin amacı insanların daha iyi yaşama isteğidir ve sanayinin ihtiyaç duyduğu ölçüde göçler, kentsel sanayi merkezleri tarafından emilir. Dolayısıyla kişiler ve kentler arasındaki yayılma ve emme süreci birbirleriyle bağlantılıdır ve birbirini destekler niteliktedir. Ancak bu yayılma süreci, göç alan kentlerin aynı zamanda göç vermesine de neden olmakta ve böylece zincirleme bir göç dalgası başlamaktadır. Uzun mesafeli göçlerde de insanlar, yine ticaret ve sanayi bölgelerine yönelmeyi tercih ederler. Yine Ravenstein'a göre, kentte yaşayan insanlar, kırsal kesimde yaşayanlardan daha az göç etme eğilimindedir. Kırsal kesimden kente yapılan göçler, kentte yaşayan kişileri göçe çok fazla itmez, ancak kırsaldan kırsala yapılan göçler, yeni göçlere daha fazla neden olur. Ravenstein, son olarak okurlarıyla cinsiyet dağılımına göre yapılan göçlerle ilgili topladığı verileri de paylaşmıştır. Buna göre, kadınlar erkeklerden daha fazla göç etmektedir. Ancak Ravenstein, uzun mesafeli, özellikle de yurtdışına yapılan göçlere erkeklerin daha eğilimli olduklarını gözlemlemiştir (Ravenstein, June, 1885, s. 198).

Konumuz açısından göçün diasporada kimlik oluşumuna etkisi çok önemlidir. Göçlerin nedeni ne olursa olsun, çok isteyerek göç edilse bile, geride bırakılan maddi ve manevi değerlerin kişiler üzerindeki etkisi artar. Diaspora kimliğini oluşturan da mesafeyle birlikte güçlenmiş olan bu etkidir.

Diasporaların oluşması için gerekli bir diğer etken ise belirli bir anavatan algısıdır. Ancak, diasporalarda bu algı anavatanlarında yaşayan insanların algısından çok farklıdır. Çünkü diasporalar için anavatan

efsanevi bir kavramdır. Geri dönülmek istenen, ancak dönülmesi imkânsız olandır; hatta bu anavatanın belirli sınırları olan bir devlet ya da belirli bir kara parçası olması zorunlu değildir. Diaspora için anavatan, bir mekândan, bir ülkeden çok ideolojik bir kavramdır.

Almanların adlandırmasıyla literatüre geçen “Heimat”, yani “anavatan, yuva” terimi diasporalarda yaşayan anavatan algısını özetler niteliktedir.

Heimat, kökleri kayıp bir geçmişte, daima parçalanmış bir geçmişte yatan söylencesel bir bağdır. (...) Heimat, kültür ve kimliğin ‘temellerini’ koruma meselesidir ve bu biçimiyle de kültürel sınırların ve çevrilmişliğin sürdürülmesi demektir. Böyle bir aidiyet, özel ve dolayısıyla da yabancı olarak görülenlere karşı dışlayıcı olan kimliklerin korunmasıdır. (Robins & Morley, 2015, s. 129).

Anavatan algısının konumuz için önemi, diaspora kimliğinin sürekliliğini sağlayan ve asimilasyonu engelleyen temel etmen olmasıdır. Şimdiye kadar bahsettiğimiz ve diaspora oluşumu için önemli iki unsur, yani göç ve anavatan algısı, beraberinde bir üçüncü unsuru getirir: kimlik sorunu. Diasporada yaşayan insanların bütün sorunlarının temelinde kimlik sorunu yatar.

Her türden kimlik bulunduğu ortamın gereklerine uygun bir şekilde kendini yeniler ve ortamın gereklerine göre şekillenir. Bu durum diasporada inşa edilen kimlikler için de geçerlidir. Bu değişime bağlı olarak diasporalarda yeni kültürel pratiklerin ortaya çıktığı gözlemlenir. Dolayısıyla, kimlikleri, asla tamamlanmayan, sürekli değişim içinde olan bir kavram olarak düşünmek gerekir.

Diasporalarda kimlikler üç şekilde görülebilmektedir. Bunlardan ilki yasal kimliklerdir ve yerleşilen vatan tarafından tamamen kabul edilmiş kimliktir. Diasporik topluluklarda sıklıkla görülen bir diğer kimlik türü de direnç kimliği olarak adlandırılan ve toplum içindeki diğer unsurlardan ayrılarak kişilerin anavatandaki gibi varlıklarını sürdürmeye çabalaması sonucunda oluşan kimlik türüdür. Bu durumda yaşanan toplumla uyumsuzluk görülmesi kaçınılmazdır. Bu iki tür kimliğin dışında, diasporalarda kimlik projesi denilen ve yeni vatanda geliştirilen bambaşka bir kimliğin inşa edilmesi söz konusu olabilmektedir. Bu durum, asimile olmaksızın yasal kimlikle etnik yapının birleştirilmesi için sosyal yapının bütün katmanlarında değişim ve dönüşüm yapılması girişimidir. Anavatanla kültürel bağlar koparılmadan hem yeni vatana hem de ideolojik olan anavatana dâhil olunmasını sağlar.

Kapsam alanı çok geniş olan kimlik kavramına sosyal açıdan yaklaşırsak, kültürel davranışın temellerinin anlamlandırılmasında ve bu kültürel davranışların sürekliliğinin sağlanarak yenilerinin üretilmesinde önemli olduğunu görürüz. Diasporalar açısından, farklı bir kültürde bu sürekliliği sağlamak zordur. Çünkü bir yandan bu sürekliliği sağlamak için çaba harcanırken, diğer yandan da yerleşilen ülkenin değer yargılarının asimile olmadan benimsenmesi gerekmektedir. Aksi takdirde diasporadaki gruplar uyum sağlayamazlar ve buldukları ortamda uzun süreli yaşamaları mümkün olmaz. Her ne kadar anavatan algısı çok güçlü ve etkili olsa da diasporada olan bireyler yaşadıkları ülkelere ekonomik, kültürel ve hatta siyasi anlamda katkı sunarlar.

Bu girift durum, diasporalarda kimlik kargaşasını beraberinde getirmektedir. Kimliklerin değişebilme özellikleri doğrultusunda, anavatandakinden farklı bir “diaspora kimliği”nin ortaya çıkması bu kargaşanın bir sonucudur. Bu sayede de diasporalarda yeni kültürel pratikler görülür. Bu kültürel pratiklerden biri de edebiyat ürünleridir.

Ermeni Diasporasının genel yapısı

Ermeni Diasporasının oluşumu ile ilgili öncelikli olarak değinilmesi gereken konu diasporaya aidiyet duygusudur. Bunun açıklamasını yapabilmek için, Ermeni Diaspora nüfusunun en fazla olduğu Rusya'yı örnek verelim. Moskova'daki Ermeniler, kendilerini diasporada yaşayanlar şeklinde tanımlamazlar. Bunun nedeni, uzunca bir süre SSCB'nin varlığı dolayısıyla, Moskova'da yaşayanların bu ülkenin, yani kendi resmî ülkelerinin başkentinde ikamet etmeleridir (Minassian, 1989, s. 130). Dolayısıyla vatanlarından ayrılmamışlardır. SSCB dağıldıktan sonra, yaşamlarını Moskova'da sürdürseler bile herhangi bir anavatan özlemi duymadıkları için, kendilerini diaspora olarak düşünmemeleri doğaldır. Benzer bir durum Türkiye ve İran Ermenileri için de geçerlidir. Ermenistan dışında olsalar ve farklı milletlerin içinde yaşasalar da Türkiye ve İran'daki Ermeniler, buldukları ülkenin yerleşik halklarından biri oldukları için kendilerini diaspora olarak görmezler. Amerika Birleşik Devletleri, Fransa gibi Ermeni diasporasının kalabalık ve etkin olduğu ülkelerde ise diasporaya aidiyet net bir şekilde gözlemlenebilir. Bu ülkelerde Ermeniler, kendi kültürlerini yaşatmak için çeşitli faaliyetler düzenlerler, pek çok sosyal, kültürel, siyasi kuruluşları vardır, dillerini ve kültürlerini çocuklarına öğretmek için kurulan, çoğunluğu yarı zamanlı okulları bulunmaktadır ve anavatanlarıyla etkileşim içerisindeyler. Bunun yanı sıra, bu ülkelerde hemen her dönemde, farklı meslek gruplarından yerleştikleri ülkeye katkı sağlamış Ermeniler bulmak da mümkündür. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde siyasi arenada ABD başkanına çok yakın isimler olduğu gibi (örneğin: Ken Khachigian Başkan Ronald Reagan'ın demeçlerini oluşturan ekibin başında bulunuyordu), sanat ve eğlence alanında ün kazanmış pek çok Ermeni de vardır (Cher, Kim Kardashian vs). Aynı şekilde Fransa'nın siyasi yapısında rol alan politikacılar olduğu gibi (Edouard Balladour, Patrick Devedjian vs), bu ülkeye teknolojik açıdan büyük katkılar sağlayan Ermeniler de bulunmaktadır (Serge Tchurukdichian). Dolayısıyla, Ermeni diaspora mensuplarının yaşadıkları ülkeyle herhangi bir uyum sorunu, dışarıdan baktığımızda gözlemlenmemekle birlikte, yeni vatana katkıda buldukları açıkça görülmektedir.

Bu noktada dikkat çekilmesi gereken bir diğer unsur da Ermenilerin, nüfus açısından en kalabalık ve kültürel, siyasi, ekonomik vs. alanlarda en etkin topluluklarının diasporada yaşadığıdır. Ermenistan'da yaşayan Ermeni nüfusu, diasporada yaşayan Ermenilerin toplam nüfusundan çok daha azdır. (Dufoix, 2011, s. 57)

Bu noktada Ermeni diasporasını oluşturan göçün araştırmacılar tarafından nasıl sunulduğu önemlidir. Ermeni araştırmacılar, Ermeni diasporasını oluşturan göçü genel olarak 1915 olaylarına bağlamaktadırlar. Ancak bunun siyasi bir söylem olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü Ermeni diasporasının oluşumu çok daha eski dönemlere, yaklaşık 1300'lü yıllara dayanmaktadır ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında da Ermeni diasporasının yoğun olarak yaşadığı bölgelere kalabalık göçler olduğu görülmektedir. Bu göçler günümüzde, çoğunlukla Orta Doğu'dan ve Ermenistan'dan olmak üzere, hâlâ sürmektedir. (Özşavlı, 2014, s. 3575)

Ermeni diasporası ile diaspora oluşumunda etkili unsurlar hakkında özellikle değinmemiz gereken bir diğer nokta da anavatan algısıdır. Ermeni Diasporasının sahip olduğu genel anavatan algısı, bir ülke değildir. Ermeni Diasporasının anavatan algısında genel olarak günümüz Türkiye Cumhuriyeti sınırlarını, zaman zaman da Anadolu ile beraber Güney Kafkasya'nın tümünü kapsayan geniş bir bölge vardır. Ermenistan Cumhuriyeti ise siyasi ve gerektiğinde askerî olarak kendilerini temsil eden bir devlettir. Safran'ın tanımından, yani diaspora gruplarının anavatanla aralarındaki bağın güçlü olması gerektiği ve anavatanın refahı için çalışmalar yaptıkları görüşünden hareketle, Ermeni Diasporasının Ermenistan Cumhuriyeti ile bağının güçlü olduğu ve bu ülkeye maddi destekte buldukları bilinmesine

rağmen, asıl istenenin Anadolu, Gürcistan, İran ve Azerbaycan topraklarının da dâhil olduğu bir ülke, yani Ermeni kaynaklarında geçtiği şekliyle “Büyük Ermenistan” kurmak olduğu Ermeniler tarafından yazılan hemen her türden “akademik” çalışmada ve “edebî” eserde açıkça belirtilmektedir (Dolunay, 2020, s. 130). Buna örnek olarak Anastas Mikoyan’ın Sovyetler Birliği lideri Lenin’e Aralık 1919 tarihinde sunduğu “Kafkas Meselesine Dair” başlıklı raporu gösterilebilir:

Ermeni şovenistleri, emperyalist müttefiklerin ve koyu gerici General Denikin’in desteğine dayanarak Karadeniz’den neredeyse Akdeniz’e kadar yedi vilayeti de kapsayan tarihî sınırlar içerisinde ham bir hayal olan, cinayete dönüşmüş Büyük Ermenistan kurma fikrine kapılmış durumdadır. Bölgede Ermenilerin olmayışı ve esas olarak Müslümanların varlığı bunları utandırmıyor. (Karinyan, 2007, s. 14)

Bu durum, diasporalarda görülen kimlik türlerinden biri olan kendini yeniden tanımlamaya, yani bir kimlik projesine uygun nitelikler taşımaktadır.

Ermeni diaspora edebiyatı

Bu noktada, Ermeni Diasporasının edebiyat eserlerinden bahsedeceğiz, çünkü edebiyat ürünleri toplumun net bir şekilde yansıdığı aynalara benzetilebilir. Sadece belgelere ve verilere bakmak, insan/toplum davranışlarının nedenlerini ve yapısını açıklamak için sadece elle tutulan gözle görülen şeylere inanmayı gerektirir. Bu da insan/toplum doğasına mekanik olarak yaklaşılmasına neden olur. Ancak edebiyat ürünleri, bizlere bu davranışların neden ve yapısını net bir şekilde sunar. Toplumun içinden çıkmış her yazı, kurmaca bile olsa, bir düşüncenin ürünüdür. Bu nedendir ki bu yazılı ürünlerde yazarının içinden çıktığı toplumun düşünce yapısını kavramamızı sağlayacak materyalleri buluruz.

Bir diasporada edebiyat nasıl doğar? Nasıl gelişir? Öncelikle bu sorulara cevap vermemiz gerekiyor.

Yabancı bir ülkeye yerleşen ve orada konuşulan dili bilmeyen insanlar, genel olarak çevrelerinde bulunan kendileri gibi insanlarla iletişimi sürdürürler ve anadillerini kullanırlar. Bu aşamada bir edebiyatın oluşmasından bahsetmek mümkün değildir. Daha sonra adaptasyon süreci içerisinde, kendi topluluğundan olanlara yönelik yazılar yazılmaya başlanır. Bu aşamada öncelikle anavatanlarında iken yazma yeteneğini kanıtlamış kişilerin yazıları görülür. Ancak, edebî bir metin oluşturabilmek için dile hâkim olmak gerektiğinden, bu yazılar anadilde yazılır. Zaman içerisinde, adaptasyon süreci tamamlandıktan sonra, yerleşilen ülkenin dilinde eserler verilmeye başlanır. Bunun da kritik bir süreç olduğunu belirtmekte fayda vardır. Çünkü eğer bu adaptasyon süreci erken tamamlanırsa, ait olunan yerin edebiyatından tamamen kopup, sonradan yerleşilen bölgenin edebiyatına dâhil olunması, yani bir çeşit asimilasyon söz konusu olabilir.

Bu noktada, kısaca edebiyatın kimliğinden de bahsetmek gerekir. Bir yazar, neye göre, hangi kriterlere göre bir millî edebiyata dâhil edilebilir? Herhangi bir edebiyatın ulusal kimliği tartışma konusu olduğu zaman akıllara ilk gelen yazarın kullandığı dil olur genellikle. Ancak, bu tek başına belirleyici olamaz. Bir yazarı bir edebiyata dâhil etmek için yazarın kendisini nereye ait hissettiği, eserlerinin kime hitap ettiği, hangi kültürün unsurlarını barındırdığı gibi çok yönlü bir değerlendirme yapmak gerekmektedir.³

Ancak diasporalarda sıklıkla karşılaştığımız bir durum, yazarın kendisini anavatanına da yaşadığı ülkeye de ait hissetmiyor ya da her ikisine de ait hissediyor olmasıdır. Aslında bu tür kimlik karmaşaları,

³ Konu ile ilgili kapsamlı bilgi için bkz. (Karaca, Ocak-Şubat 2011, s. 40–43; Karaca, Mart-Nisan 2011, s. 41–45; Karaca, Mayıs-Haziran 2011, s. 37-42).

diasporalarda sadece edebiyat dünyasında değil, günlük yaşamda da güçlü bir şekilde hissedilir. Diaspora edebiyatının oluşumunu hazırlayan da bu tür ortamlardır. Bu edebiyatlara ait ürünlerin yaratım süreçlerini kimlik karmaşası tetikler ve genel karakteristiği anavatandaki edebiyattan da yaşanan ülkenin edebiyatından da farklıdır. Doğal olarak ortaya çıkan edebiyat da aynı sorunsalı taşır ve apayrı bir kimlikle doğar.

Bu kimlik karmaşası nedeniyle, dünyanın dört bir yanında var olan Ermenilerin edebiyatları da yaşanan ortam tarafından yoğurulduğu için farklı özellikler gösterir. Tek bir Ermeni edebiyatından bahsetmek bu nedenle mümkün olamaz. Bu bağlamda Ermeni edebiyatını üçe ayırmak, inceleme yapanlar açısından kolaylık sağlayacaktır:

-Doğu Ermeni edebiyatı: Burada kastedilen Doğu Ermenice konuşulan bölgelerde gelişen edebiyattır. Genel olarak günümüzde Ermenistan edebiyatı ve Sovyet Ermeni edebiyatının yanı sıra, iç diaspora olarak da kabul gören İran Ermenilerinin edebiyatı da Doğu Ermeni edebiyatının bir kolu olarak değerlendirilebilir. Doğu Ermeni edebiyatında diasporik temalara az rastlanır.

-Batı Ermeni edebiyatı: Genel olarak Batı Ermenice konuşulan bölgelerde oluşmuş edebiyattır. Zaman içerisinde yerleşilen bölgenin dilinde de eserler verildiği görülür. Tamamen diasporik özellikler taşır.

-Türkiye Ermenilerinin edebiyatı: Türkiye Ermenilerinin edebiyatı ayrı bir grup oluşturabilecek niteliktedir. Her şeyden önce, makalenin başında da imlendiği gibi, Türkiye’de yaşayan Ermeniler diaspora olarak sınıflandırılmaz. Türkiyeli Ermeni yazarlar, Batı Ermeni edebiyatında olduğu gibi Batı Ermenice ya da yaşadıkları bölgenin dilinde, yani Türkçe eserler vermişlerdir. Ancak Batı Ermeni edebiyatından farklı olarak, daha Osmanlı döneminde, Ermeniceden önce Ermeni harfli Türkçe eserler verdikleri görülür. Ayrıca Doğu Ermeni edebiyatında olduğu gibi diasporik temalar yok denecek kadar azdır.

Konumuz itibariyle, temel olarak biz ikinci maddede yer alan Batı Ermeni edebiyatını ele alacağız. Örneklemeimizi Ermeni Diaspora edebiyatının önemli görülen temsilcileri oluşturacak. Bu bağlamda, öncelikle Amerikan Ermeni edebiyatının temsilcilerinden William Saroyan’ın hikâyelerini ve Fransa Ermenilerinin edebiyatından Şahan Şahnur’un *Şarkısız Ricat* adlı romanını inceleyerek bu yazarların eserlerinde diasporik açıdan bir kimlik karmaşası olup olmadığını tespit etmeye çalışacağız. Ayrıca Doğu Ermeni edebiyatıyla bir karşılaştırma yapmak amacıyla İran Ermeni edebiyatından Zoya Pirzad’ın *Işıkları Ben Söndürürüm* adlı eserine de değineceğiz.

William Saroyan, Amerika’da oluşan Ermeni edebiyatının en ünlü temsilcilerindendir. Eserlerinin tamamını İngilizce kaleme almıştır. Saroyan’ın 1929 yılında başlayan Dünya Ekonomik Bunalımı’nın yaşandığı bir dönemde, iyimser denebilecek bir bakış açısıyla yazmış, azimli bir yazar olduğunu söylenebilir. 1908 yılında, ailesinin Amerika Birleşik Devletleri’nde doğan ilk üyesidir. Aile, William doğmadan 3 sene önce California Fresno’ya yerleşmiştir. (Gökdemir, 2008, s. 7) Saroyanesk olarak kendi adıyla anılan tarzda (empresyonizme yakın bir tarzdır) yazan William Saroyan’ın pek çok eseri, ailesinde anlatılan ya da kendi tanık olduğu olaylardan hareketle yazılmıştır. Bu eserlerin büyük çoğunluğu da yazarın Amerikalı Ermeniler arasındaki yaşamını ya da göçmenlerin köklerinin yokluğunu konu alır.

Saroyan'ın yazılarını besleyen ana kaynak, göçmen Ermeni kültürü, yani Ermeni diaspora anlayışıdır. 1958 yılında bir süre Paris'te yaşayan yazar, burada yazdığı *Gelir, Gider, Kim Olduğunu Bilirsiniz* (*Here comes, there goes, you know who*) adlı otobiyografik eserinin ilk cümlelerinde şunları söyler:

Ben bir yabancıyım, der yalancı; kendime, aileme, komşuma, ülkeme, dünyama, zamanıma ve kültürüme yabancı. Tanrının tanımlanamaz, her şeyde var ve her şeyde yok olması dışında, bu Tanrı hakkında hiçbir şeye inanmadığım halde, Tanrı'nın yabancıları değilim. (Saroyan, 1995, s. 1).

Bu alıntı, William Saroyan'ın kimlik karmaşasını ve her şeye yabancılaştığını gösteren bir yazı olarak kabul edilebilir. Ancak öykülerine genel olarak baktığımızda, çok sınırlı bir toplumsal çevrenin, diaspora Ermenilerinin hâkim konumda olduğunu çevredeki bireylerin kaderlerinin ve yaşamışlıklarının öykülendirildiğini görürüz. Bu da yazarın beslendiği kültürün tamamen Ermeni kültürü olduğunu kanıtlayan önemli bir göstergedir.

Amerika'da yaşayan Ermenilerin Amerika Birleşik Devletleri'ne aidiyet konusunda yaşadıkları sıkıntının en belirgin örneklerinden biri Saroyan'ın "Ailede Delilik" adlı öyküsüdür. Eser, anlatıcının dayısı Vartan'ın delirme hikâyesidir. Deliliğin şekli ise şöyledir:

Bir yandan Fresno'daydık, bir yandan hiçbir yerde. Ölüm içimizden birini yakalamadığı, bir de onu gömüp orada yattığını bilmediğimiz sürece nasıl herhangi bir yere ait olabilirdik ki? (Saroyan, Ailede Delilik, 2001, s. 13).

Her akşam eve gelince eşine kendilerinden ölen olup olmadığını soran, birisi hastalansa ölmesini isteyen bu Vartan dayının deliliği, Ermenilerden birisi ölüp de Ararat Mezarlığı'na gömülünce tamamen geçmiştir. Artık Amerika'ya "kök salmışlardır", Amerika'da oldukları kesindir.

Bu aidiyet meselesi, kimlik karmaşası ile birlikte Saroyan'ın pek çok öyküsünde görülür. Bu konuda bir başka örnek de "Yabancı" adlı öyküdür. Bu öyküde, anlatıcının Hawk Harrap adında Suriyeli bir baba ile İskoç-İrlanda karışımı bir annenin çocuğu olan ve Fresno'da yaşayan arkadaşının konuşması şu şekildedir:

'Ben Amerikalıyım.' dedim.

'Sen onu benim külâhıma anlat. Roy İtalyan, ben Suriyeliyim, sen de herhalde Ermeni'sin.'

'Elbette, ben Ermeni'yim. Bu doğru ama aynı zamanda Amerikalıyım. İngilizcem Ermenicemden daha iyidir.'

'Ben hiç Suriye'ce bilmiyorum ama oralıyım. Biri sana ne olduğunu sorarsa, Tanrı aşkına Amerikalı olduğunu söyleme, Ermeni olduğunu söyle.'

'Ne fark eder ki?'

'Ne demek ne fark eder? Ermeni'yken Amerikalı olduğunu söylersen herkes üstüne güler. Öğretmen senin ne olduğunu biliyor. Herkes biliyor.' (Saroyan, Yabancı, 2001, s. 88).

Saroyan'ın bu öyküsü, Amerika'da yaşayan farklı etnik gruplardan iki çocuğun konuşmasını yansıtmaktadır. Ermeni çocuk Amerikalı olduğunu iddia etmekte ama aynı zamanda da Ermeni olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla, Ermeni çocuk kendisini hem yaşadığı ülkeye hem de atalarının ülkesine bağlı hissetmektedir. Ancak öykünün ilerleyen sayfalarında, Ermeni olduğu için kendisini dışlanmış hissedecek ve dışlandığını hissettiği ortam olan okulundan nefret edecektir. Aslında bu dışlanmışlık hissine sebep olan, öğle yemeğinde yediği sarımsağın kokusudur. Öğretmenin Ermeni öğrencileri öğle yemeğinde sarımsak yememeleri konusunda uyarması üzerine savunmaya geçer, öğretmen kızar ve Ermeni çocuk müdür tarafından dövülerek cezalandırılır. Bunun üzerine arkadaşı şu sözleri söyler:

Anladın mı şimdi ne demek istediğimi? <...> Sen bir yabancısın, bunu sakın unutma. Akıllı bir yabancı da duygularını kendine saklar. Çenesini de kapalı tutar. Öğretmenleri değiştiremezsin, müdürleri değiştiremezsin, insanları değiştiremezsin. (Saroyan, Yabancı, 2001, s. 91-92).

Bu öykü, bize bu çocukların sadece kendilerini yabancı kabul ettiklerini değil, aynı zamanda Ermeni ailelerin kendi kültürel yaşantılarını, yaşamlarını sürdürdükleri yeni ülkede de olumsuzluklar yaratmasına rağmen devam ettirdiklerini, mesela sarımsaklı bir Ermeni yemeğinin öğle saatinde yenilmesinden bile vazgeçemediklerini göstermektedir. Çocuğu eve sınırlı bir şekilde dönüp olayı anlattığı zaman Ermeni annenin verdiği tepki ilgi çekicidir:

Öğle yemeğinde sarımsak olduğunda bir dal maydanoz çiğnersin olur biter. Ermeni yemeklerinin onurunu korumak için de bu kadar hevesli olma. (Saroyan, Yabancı, 2001, s. 91).

Yukarıda da vurgulandığı gibi William Saroyan, Amerika'daki Ermeni edebiyatının en ünlü temsilcilerinden biridir. Saroyan'ın bu ünü, eserlerinde kendisinin yetiştiği Ermeni kültürünü yansıtmaktan kaynaklanmaktadır. William Saroyan, Amerika'da doğmuş, büyümüş bir yazar olarak yazılarında, Amerikan kültüründen çok Ermeni kültürüne aşina olduğunu göstermektedir.

Bir diğer örneğimiz, Fransa'daki Ermeni diasporasının temsilcilerinden birisi olan Şahan Şahnur'dur. Şahnur, Fransa'ya göç eden ilk kuşağın temsilcisidir. Asıl adı Şahnur Keresteciyan'dır. Fransız edebiyatında Armen Lubin olarak tanınır. 1903 yılında Üsküdar'da doğmuştur. Ünlü Ermeni yazar Teotig'in (Teodoros Lapçinciyen) kız kardeşi Takuhi'nin oğludur. Berberyan Lisesi'nde okumuş ve 1921 yılında bu liseyi bitirmiştir. Fransızca'yı burada öğrenmiştir. 1922'de Türkiye'den ayrılmış ve ertesi yıl Paris'e yerleşmiştir. 1939'a kadar fotoğrafçılık yapmıştır. Şahan Şahnur, 1920'li yılların sonlarında, Fransa'daki Ermenilerin edebî hareketine aktif olarak katılmış bir yazardır. Menk (Utup) dergisinde pek çok yazısı yayımlanmıştır. İlk romanı *Şarkısız Ricat*'tır (Beledian, 2001, s. 438). Çalışmamız kapsamında inceleyeceğimiz eseri de Fransa'ya yerleştiği ilk dönemin duygularını anlattığı için *Şarkısız Ricat* olacak. Eserin orijinal dili Batı Ermenicedir.⁴

Roman, Fransa'ya göç ettikten sonra Pierre adını almış Bedros ile Nenette adlı bir Fransız kadının birlikteliklerinin anlatısıdır. Ancak, bu ana tema etrafında, bir şekilde Fransız toplumu içerisinde asimile olmuş Ermeniler, ikincil karakter olarak karşımıza çıkar. Bu da romanı, konumuz bağlamında önemli hale getirmektedir. Şahan Şahnur, Fransa'ya göç etmiş kişilerin yaşadığı kimlik sorununu çok net bir şekilde gözler önüne sermektedir. Tamamı erkek karakterlerden oluşan bu Ermeni göçmenler, Fransa'ya ilk geldiklerinde kadınları yadırgarlar, ancak bu duruma çok hızlı bir şekilde adapte olurlar. Romanın erotik denebilecek unsurları da bu adaptasyonu yansıtmaktadır. Ancak, bu karakterlerden en kültürlüsü olan Suren, Ermeni göçmenlerin kültürel kimlikleri ve Fransa'daki Ermenilerin geleceği hakkında endişe duymakta, göçmen Ermeni erkeklerini eleştirmektedir:

Çirkinliğine, boş kibrine ve hemen anne olup yaşlanma sevdasına rağmen soyumuz için vazgeçilmez olan Ermeni kızı uzağa atıldı, terk edildi. Bunlar bir başkası için iyidir, ama bir gence göre...

O genç Fransız kızımı gördü, Alman, İtalyan, Yunan, Rus kızını gördü (...)

Artık Ermeni kadın deyince aklına sadece iki kalın bacak ve biraz bıyık geliyor. (...)

Biz Ermenistan'da yaşamadık, onun havası ve suyu bize yabancı. Oranın örf ve âdetleriyle yontulmadık biz, doğduğumuz yeri, yani yabancı bir gökyüzünü sevmemiz doğal. (Şahnur, 2016, s. 130)

⁴ Eserden yapılan alıntılar Türkçeye çevrilirken özel isimlerin ve Ermenice bırakılması gereken kelimelerin transliterasyonu kitabın orijinal dili olan Batı Ermenice telaffuza göre yapılmıştır.

Göçmen genç erkeklerin Ermeni kadınları beğenmemesini eleştiren bu cümleler, kültürel kimliği çocuklarına aktaracak olan kadının yokluğunda gerçekleşecek asimilasyon tehdidini ve anavatana yabancılaşmayı ortaya koymaktadır.

Suren, Ermenilerin asimile olarak yok olacakları kehanetinde bulunmasına rağmen, Fransızca bir kitap yazar ve dahası bu kitapta Ermenilerden kesinlikle bahsedilmemektedir. Bu durum Pierre-Bedros'u çok üzer ve arkadaşını eleştirir:

(...) '*garod*' kelimesinin Fransızcası olmadığını unutuyorsun. '*Garod*' yok'

'Doğru, biliyorum, o kelimenin Fransız dilinde karşılığı yok. Ama bir kelime de eksik kalsın, ne önemi var?'

Bedros, elinde sallanan şapkası, basamaklardan ağır adımlarla inmeye başladı ve gözden kaybolana kadar konuştu: 'İçinde '*garod*' kelimesi yoksa yazdıkların hiçbir Ermeni'ye hitap etmez. (Şahnur, 2016, s. 211).

Ermenice, "özlem, hasret" anlamına gelen "garod" kelimesi üzerinden yapılan bu eleştiri, aslında Fransa'daki Ermeni Diasporasının kültürel yapısı hakkında da önemli bir ayrıntıyı yansıtmaktadır. Bir yandan kendi dillerinin kullanılmamasının kültürel yapıdaki yıkıcılığını göstermek isteyen yazar, diğer yandan da hasret çekmenin diaspora Ermenilerinin kültürlerinin bir parçası olduğunu vurgulamaktadır. Bu noktada Şahan Şahnur hakkında belirtilmesi gereken bir durum vardır. *Şarkısız Ricat*'ta eleştirdiği Fransızca yazma meselesine karşı çıkarcasına, 1945 yılında, Şahan Şahnur, Armen Lubin takma adıyla Fransızca eserler yazmaya başlar. Fransızca şiirleriyle edebî çevrelerde tanınır ve edebiyat ödülleri alır. 1958'de tekrar Ermenice yazmaya başlar. Yazdığı eserlerden düzyazı olanlar Ermenice, şiirleri ise Fransızcadır. Bu verileri göz önünde bulundurduğumuzda, *Şarkısız Ricat* adlı eserin, yazarın Fransa'ya ilk geldiği döneme ait bir ürünü olduğunu da düşünersek, göç edilen ülkeye adaptasyon süreci tamamlanmadan yazıldığını, hatta yazarın Fransızca yazmaya bir tepki duyduğunu, daha sonra ise adaptasyon sürecini tamamlayınca Fransızca eserler de yazdığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla, Suren ile Bedros-Pierre arasında geçen bu diyalog, yazarın kendi ikilemlerini yansıtıyor gibidir.

Bir diğer örneğimiz de İran Ermenilerinden Zoya Pirzad'ın *Işıkları Ben Söndürürüm* adlı eseri olacak. Abadan doğumlu İranlı kadın yazar Zoya Pirzad, ilk romanı Farsça kaleme alınmış olan *Işıkları Ben Söndürürüm*'le İran'da büyük başarı kazanmış ve bu eser pek çok dile çevrilmiştir (Pirzad, 2008, s. 1).

Eserin olay örgüsü sadedir ve günlük hayatta her zaman rastlanabilecek türden öyküler anlatılır. Klaris adlı İran Ermenisi bir kadının etrafında gelişen olaylar aktarılırken, aynı zamanda karakterlerin psikolojik tahlilleri de yapılıyor. Romanda İran Ermenileri ile ilgili bilgiler yer alsa da daha çok kadının toplumdaki yeri eleştiriliyor. Olaylar, 1965 yılında geçiyor. İran tarihi ile ilgili veriler bize bu dönemde yabancı petrol şirketlerinin Abadan'da etkin olduğunu gösteriyor. İran Ermenilerinin romana yansıyan kültürel yapısı ile ilgili en çok değinilen konulardan biri İran Ermenilerinin yemek kültürü. Ancak bu kültür, yaşlı insanlar tarafından ne kadar korunmaya çalışılırsa çalışılsın, gençlerin Amerikan hayranlığı ile bu kültürün kaybolacağını işaretleri verilmektedir. Romanda gençlerin en sevdiği yemek "fish and chips"tir. Bu yabancı etkisini konuşmada da görmekteyiz:

'Alis *hospital*'e gitti. *Store*'da *twist* ekmeği yoktu, *roll* alalım mı?'

(...)

'Çocuklar dikkat edin, *baysikal*'dan düşmeyin.'

Anneme baktı: 'Armen'in *teni shoes*'ları eskimiş. Bu arada onlara *teni shoes* değil *tenis shoes* denir.'

(...)

‘İngiliz mühendis: “*Tell them to bend the pipes!*” demiş. Ustabası da dönüp işçilere bağırır: *Hey Volk!* Diyor ki *paypları bend yapacaktımsınız!*’ (Pirzad, 2008, s. 81).

İngilizcenin konuşma diline bu kadar girmiş olmasına rağmen, Ermeni cemaatinin Farsçayı çok da iyi konuşmadığı romanda okuyucuya aktarılan bir başka veridir. Ermeni cemaati kendi arasında Ermenice konuştuğu ve sürekli birbirleriyle beraber oldukları için Farsçaya çok fazla ihtiyaç duymamaktadırlar:

Çocukların piyano öğretmeni, beyaz tenli, sarışın bir İngiliz’di. İranlı bir adamla evlenmişti. Yıllarca İran’da yaşamasına rağmen Farsçayı bir Ermeni’den bile daha kötü konuşuyordu. (Pirzad, 2008, s. 97).

Bu ayrıntılar, aslında bir kadının günlük hayatının bir yansıması olan bu romanda İran Ermenilerinin de diasporada olmamalarına karşın kültürel kimliklerini kaybetme konusunda endişeler yaşadığını göstermektedir. Ancak bu kez asimilasyon tehdidi yaşanan ülkeden değil, ekonomik koşulların o ülkeye yerleşme imkânı sağladığı bambaşka bir kültürden kaynaklanmaktadır.

Sonuç

Antik dönemlerden bu yana kullanılagelen kavramlardan olan “diaspora” kelimesi, başlangıçta asıl Grek yerleşiminin dışında kalan bölgelerde yaşayanları ifade etmek için kullanılırken, zamanla anlam genişlemesine uğramıştır. Bu anlam genişlemesi, dinî bir yaklaşımla ilk önce Yahudi toplumunun kopuntuluk durumunu anlatmak için kullanılmıştır. Sonradan, özellikle 20. yüzyılda, anavatanları dışında farklı bir bölgeye, herhangi bir nedenle yerleşmiş ve anavatanla bağlarını koparmaksızın kendi aralarında da birliktelik oluşturmuş etnik grupları ifade etmek için kullanılmıştır. Günümüzde teknolojik imkanların gelişmesi ve küreselleşme, diaspora anlayışının tekrar bir değişime uğramasına neden olmuş, diasporalarda yaşayan insanlar, anavatanlarından kopuşu eskisi kadar hissetmemeye başlamış, ulus kimlikten çoklu kimliğe geçiş yapmaları dolayısıyla da asimilasyon riski ve adaptasyon sorunu büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.

Bir diaspora oluşması için gerekli etmenlere baktığımızda, temel olarak göç olgusuyla birlikte ortaya çıkan anavatan algısı ve kimlik sorunu dikkat çekiyor. Bunlardan göç, diasporanın oluşması için ilk ve temel unsurdur ve pek çok farklı sebeple gerçekleşebilir. Göçe bağlı olarak, yerleşilen bölgeye uyum sağlamakla asimile olmak arasında kalan bireylerde farklı bir kimlik oluşumu göze çarpar. Diaspora kimliği anavatan algısıyla ayrılmaz bir bütün olarak görülebilir. Diasporalarda anavatan, diaspora kimliğinin sürekliliğini sağlar ve asimile olunması engelleyen temel etmendir. Söz konusu anavatan, diasporada yaşayan bireyler için herhangi bir toprak parçasından çok ideolojik bir yapıdır. Bu anavatan algısı sayesinde asimile olmayan ve bir arada kalabilen diaspora insanların, adaptasyon sürecinin etkisiyle bir kimlik kargaşası yaşanması doğaldır. Bu kargaşa diaspora kimliğinin ortaya çıkmasına neden olur ve bu sayede diasporalarda yeni kültürel pratikler üretilebilir.

Bu kültürel pratiklerden biri de edebî ürünlerdir. Yabancı bir ülkeye yerleşen ve orada konuşulan dili bilmeyen, yani adaptasyon sürecini tamamlamamış insanlar, ilk göç ettikleri dönemde anadillerini kullanırlar. Bu aşamada edebî üretimden bahsedilemez. Bir sonraki aşamada anavatanlarında yazma yeteneğini kullanmış kişilerin kendi topluluklarına yönelik, kendi anadillerinde yazılar üretmeye başladığı görülür. Adaptasyon süreci tamamlandığında ise yerleşilen ülkenin dilinde eserler üretilmeye başlanır. Ancak sürecin erken tamamlanması söz konusu olursa edebiyatın da asimile olarak anavatan edebiyatından kopmuş, yerleşilen bölgenin edebiyatına entegre olmuş bir edebî üretime geçilebilir. Oysa diaspora edebiyatı, farklı kültürel birikimleri ve kimlik kargaşasını yansıtan bir edebiyattır ve hem

anavatanın kültürel öğelerini hem adapte olunan kültürünü hem de asimilasyon endişesini bir arada yansıtır.

Ermeni diaspora edebiyatında da durumun bu şekilde olduğunu görüyoruz. Çalışmamızda incelediğimiz yazarlardan William Saroyan, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan Ermeni topluluğun bir temsilcisidir. Öykülerinde içinde yaşadığı Ermeni topluluğunun kaygılarını, adaptasyon çabasını, aidiyet sorununu ve kimlik kargaşasını görürüz.

İncelediğimiz bir diğer yazar, Fransız Ermeni diasporasından Şahan Şahnur'dur. Yazar, Fransa'ya göç etmiş, yani adaptasyon sürecini ve asimilasyon endişesini bizzat yaşamıştır. İncelediğimiz eser de Şahan Şahnur'un ilk romanıdır ve Fransa'ya yerleştikten sonra kaleme alınmıştır. Bu eserde de Saroyan'da olduğu gibi, Ermeni göçmenlerin kültürel kimlikleri ve asimile olacakları bir gelecek hakkında duyulan endişeler okura yansıtılmaktadır.

Son örneğimiz ise İran Ermenilerinden bir kadın yazarın, Zoya Pirzad'ın *Işıkları Ben Söndürürüm* adlı eseridir. Bu eserde de diaspora edebiyatına ait olmamasına karşın kültürel kimliklerin kaybedilmesi endişesi okura hissettirilmektedir. Ancak incelediğimiz diğer eserlerden farklı olarak asimilasyon tehdidi burada içinde yaşanan ülkenin kültüründen değil, ekonomik koşullar nedeniyle yaşanan ülkeye yerleşmeye başlayan bir başka kültürün, İngiliz kültürünün etkisinden kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak, diaspora edebiyatlarında yazarların diasporik toplumun kimliğini yansıttığı görülmektedir. Adaptasyon sürecini yaşayan yazarların kendi anadillerinde eserler verdikleri, diasporik toplum içerisinde doğmuş yazarların ise yaşadıkları ülkenin dilinde yazdıkları tespit edilmiştir. Dış diasporalarda aidiyet sorunu ve asimilasyon tehdidi içerisinde yaşanan toplumdaki gelirken, iç diasporalarda böyle bir asimilasyon tehdidi hissedilmemekte, ancak başka kültürlerle de kolay adapte olunmasının etkisiyle bir tedirginlik duyulmaktadır.

Kaynakça

- Beledian, K. (2001). *Cinquante Ans de Littérature arménienne en France*. Paris: CNRS.
- Clifford, J. (Aug., 1994). *Diasporas*. *Cultural Anthropology*, 9(3), 302-338.
- Cohen, R. (1996). *Diasporas and the Nation-State: From Victims to Challengers*. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 72(3), 507-520.
doi:<https://doi.org/10.2307/2625554>
- Dolunay, H. (2020). *Ermeni Tarih Algısını Şekillendirmek İçin Üretilmiş Bir Çizgi Film: Anavatana Giden Yol*. A. Kılıç içinde, *Türk-Ermeni Uyuşmazlığı Üzerine Ömer Engin Lütem Konferansları 2019* (s. 129-155). Ankara: Terazî.
- Dufoix, S. (2011). *Diasporalar*. İstanbul: Uluslararası Hrant Dink Vakfı.
- Gökdemir, A. (. (2008). *Amerika'dan Bitlis'e William Saroyan*. İstanbul: Aras.
- <https://sozluk.gov.tr/>. (2020, Aralık 14). Aralık 14, 2020 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- <https://www.nisanyansozluk.com/?k=Diaspora>. (2020, Aralık 14). Aralık 14, 2020 tarihinde <https://www.nisanyansozluk.com/?k=Diaspora> adresinden alındı
- Karaca, B. (Mart-Nisan 2011). *Metin Turan'la Edebiyatın Ulusal Kimliğini Tartışırken-II*. *Afrodisyas Sanat Dergisi*, 5(26), 41-45.
- Karaca, B. (Mayıs-Haziran 2011). *Metin Turan'la Edebiyatın Ulusal Kimliğini Tartışırken-III*. *Afrodisyas Sanat Dergisi*, 5(27), 37-42.

- Karaca, B. (Ocak-Şubat 2011). Metin Turan'la Edebiyatın Ulusal Kimliğini Tartışırken-I. Afrodisyas Sanat Dergisi,, 5(25), 40-43.
- Karinyan, A. (2007). Ermeni Milliyetçi Akımları. İstanbul: Kaynak.
- Minassian, A. T. (1989). La Diaspora arménienne. Y. Lacoste içinde, Hérodote : stratégies, géographies, idéologies (s. 123-157). Paris: La Découverte.
- Özşavlı, H. (2014). Ermeni Diasporasının Yapısı ve Ortadoğu'daki Ermeni Diasporaları. Yeni Türkiye, 64, Ermeni Meselesi Özel Sayısı, 3555-3578.
- Pirzad, Z. (2008). Işıkları Ben Söndürürüm. (E. Yakut, Çev.) İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Ravenstein, E. G. (June, 1885). The Laws of Migration. Journal of the Statistical Society of London, 198-199.
- Robins, K., & Morley, D. (2015). Kimlik Mekanları. (E. Zeybekoğlu, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Safran, W. (Spring 1991). Diaspora in Modern Societies: Myths of Homeland and Return. Diaspora A Journal of Transnational Studies, 1(1), 83-99. doi:10.1353/dsp.1991.0004
- Saroyan, W. (1995). Here comes, there goes, you know who. New York: Barricade Books.
- Saroyan, W. (2001). Ailede Delilik. Ödlekler Cesurdur (O. Kılıçdağı, Çev.). içinde İstanbul: Aras.
- Saroyan, W. (2001). Yabancı. Ödlekler Cesurdur (O. Kılıçdağı, Çev.). içinde İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Şahnur, Ş. (2016). Nahançı Arantz Yerki. Yerevan: Havruhrad.